

4. Kaubafetišism ja selle saladus

Kaup näib esimesel pilgul olevat endastmõistetav triviaalne asi. Kauba analüüs näitab, et ta on väga keerukas asi, täis metafüüsilisi konkse ja teoloogilisi riukaid. Tarbimisväärtusena pole temas midagi mõistatuslikku, ükskõik, kas ma vaatlen teda sellest seisukohast, et tema omadused rahuldavad inimtarbeid, või sellest seisukohast, et ta saab need omadused alles inimtöö produktina. On endastmõistetav, et inimene oma tegevusega muudab loodusainete vorme endale kasulikult viisil. Nii näiteks muudetakse puu vormi, kui puust lauda tehakse. Sellegipärast jääb laud puuks, harilikuks meeltega tajutavaks asjaks. Aga niipea kui ta esineb kaubana, muutub ta meelelis-ülemeeliseks asjaks. Ta mitte ainult ei seisa oma jalgadega maapinnal, vaid asetub kõigi teiste kaupade suhtes pea peale, ja see tema puupea sünnitab palju imelikumaid veidrusi kui see, et laud oleks iseenesest tantsima hakanud ¹.

Kauba müstiline iseloom ei tulene järelikult tema tarbimisväärtusest. Niisama vähe tuleneb ta väärtuse määrangute sisust. Sest esiteks, olgu kasuliku töö ehk tootliku tegevuse liigid kuitahes erinevad, ometi on füsioloogiline tõde, et nad on inimorganismi funktsioonid ja et iga säärane funktsioon, ükskõik missugune ta on oma sisult ja vormilt, on oma olemuselt inimese aju, närvide, lihaste, meeleorganite jne. kulutus. Teiseks see, mis on aluseks väärtuse suuruse määramisel, nimelt selliste kulutuste kestus ehk töö kvantiteet, on koguni tajutavalt erinev töö kvaliteedist. Elatusvahendite tootmiseks kuluv tööaeg pidi huvitama inimest igas ühiskondlikus korras, kuigi mitte igal erineval arenemisastmel ühesugusel määral.² Lõpuks, kui inimesed töötavad ühel või teisel viisil üksteisele, omandab nende töö ka ühiskondliku vormi.

Millest tuleneb siis tööprodukti mõistatuslik iseloom, niipea kui tööprodukt omandab kaubavormi? Ilmselt sellest vormist enesest. Mitmesuguste inimtööliikide võrdsus omandab asjalise vormi kõigi tööproduktide ühesuguse kvaliteedina — väärtusena; inimtööjõu kulutuse mõõtmine selle kulutuse kestusega omandab tööproduktide väärtuse suuruse vormi; lõpuks tootjate vahelised suhted, mil-[70]ledes avalduvad nende töö ühiskondlikud määrangud, omandavad tööproduktide ühiskondliku suhte vormi.

Järelikult seisab kaubavormi salapärasus lihtsalt selles, et inimesed näevad temas omaenda töö ühiskondliku iseloomu peegeldust tööproduktide eneste esemliku iseloomuna, antud asjade ühiskondlike, looduse poolest olemasolevate omadustena; seepärast näevad nad ka ühiskondlikku suhet tootjate ja kogutöö vahel ainult asjade ühiskondliku suhtena, mis on olemas väljaspool inimesi endid. Selle *quid pro quo* tõttu saavad tööproduktid kaupadeks, meelelis-ülemeeliseks ehk ühiskondlikeks asjadeks. Näiteks mõne eseme valgusmõju nägemisnärville ei tajuta nägemisnärvi enese subjektiivse ärritusena, vaid väljaspool silma oleva eseme objektiivse kujuna. Kuid nägemise puhul langeb valgus tõepoolest ühelt asjalt, väliselt esemelt, teisele asjale, silmale. See on füüsiline suhe füüsiliste asjade vahel. Seevastu kaubavormil ja tööproduktide väärtussuhtel, milles kaubavorm

¹ Meenutagem, et Hiina ja lauad on hakanud tantsima siis, kui kogu muu maailm näis olevat täiesti rahulik — pour encourager les autres [teiste ergutamiseks].

² Märkus 2. trükile. Vanadel germaanlastel arvestati ühe morningi maa suurust ühe päeva töö järgi ja nimetati seepärast morningit Tagwerk (ehk Tag-wanne) (jurnale ehk journalis, terra journalis, journalis ehk diurnalis), Mannwerk, Mannskraft, Mannsmaad, Mannshaut jne. Vt. *Georg Ludwig von Maurer*: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, u. s. w. Verfassung etc.“. München 1854, lk. 129 ja järgmised. [Vrd. *Georg L@dwig Maurer: Wwedenie w istori@ objinnogo, podwornogo, selxskogo i gorodskogo ustrojstwa i objestwennoj vlasti*“. Perew. W. Korfa. M. 1880, str. 135 i sl.]

väljendub, ei ole absoluutselt midagi ühist tööproduktide füüsilise loomusega ja sellest tulenevate asjadevaheliste suhetega. See on ainult kindel ühiskondlik suhe inimeste eneste vahel, mis siin omandab nende silmis asjadevahelise suhte fantastilise vormi. Analoogia leidmiseks peame seepärast kolima religioonimaailma udusesse valdkonda. Inimaju produktid näivad siin olevat iseseisvad olendid, kel on oma elu ja kes on teatavas vahekorras omavahel ja inimestega. Samasugune lugu on kaupade maailmas inimkäe produktidega. Seda ma nimetan fetišismiks, mis on omane tööproduktidele, kui neid toodetakse kaupadena; see fetišism on järelikult kaubatootmisest lahutamatu.

See kaupade maailma fetišistlik iseloom tuleneb, nagu eelnenud analüüs on juba näidanud, kaupu tootva töö isesugusest ühiskondlikust iseloomust.

Tarbimiseemed saavad kaupadeks üldse ainult seetõttu, et nad on üksteisest sõltumatute eratööde produktid. Nende eratööde kompleks moodustab ühiskondliku kogutöö. Kuna tootjad astuvad omavahel ühiskondlikku kontakti alles oma töö produktide vahetamise kaudu, siis nende eratööde spetsiifiline ühiskondlik iseloom tuleb samuti esile alles selle vahetamise piirides. Teiste sõnadega, eratööd kui ühiskondliku kogutöö lülid realiseeruvad tegelikult alles nende suhete kaudu, millesse vahetus asetab tööproduktid ja viimaste vahendusel ka tootjad. Tootjad näevad seepärast oma eratööde ühiskondlikke suhteid sellena, mis need suhted tegelikult on, s. o. mitte isikute eneste vahetute ühiskondlike suhetena nende isikute töös, vaid vastupidi, asjade kaudu ilmsikstulevate suhetena isikute vahel ja asjade ühiskondlike suhetena.

Alles vahetuse piirides omandavad tööproduktid ühiskondlikult võrdse väärtuse, mis on lahus nende meeleliselt erinevast tarbimisväärtusest. See tööprodukti lõhenemine kasulikuks asjaks ja väär-[71]tust kehastavaks asjaks saab praktikas teoks alles siis, kui vahetus on juba omandanud küllaldase ulatuse ja tähtsuse, nii et kasulikke asju toodetakse vahetuse jaoks, mistõttu asjade väärtuseline iseloom tuleb arvesse juba nende tootmisel. Sellest momendist alates omandavad tootjate eratööd tegelikult kahesuguse ühiskondliku iseloomu. Kindlate kasuliku töö liikidena peavad nad ühelt poolt rahuldama kindlaid ühiskondlikke vajadusi, tõendades sellega, et nad on kogutöö lülid, lülid loomulikult arenenud ühiskondliku tööjaotuse süsteemis. Teiselt poolt nad ainult rahuldavad oma tootjate mitmesuguseid tarbeid, kui võrd iga üksik kasulik eratööliik on vahetatav iga teise kasuliku eratööliigi vastu, järelikult on sellega samaväärne. *Toto coelo* [igas suhtes] erinevate tööliikide võrdsus võib seista ainult selles, et abstraherutakse nende tegelikest erinevustest ja et nad taandatakse sellele ühisele iseloomule, mis neile on omane kui inimtööjõu kulutusele, kui abstraktsele inimtööle. Eratootjate aju peegeldab seda nende eratööde kahesugust ühiskondlikku iseloomu ainult neis vormides, mis esinevad tegelikus elus, produktide vahetuses. Niisiis peegeldab ta eratootjate eratööde ühiskondlikult kasulikku iseloomu selles vormis, et tööprodukt peab olema kasulik, ja nimelt kasulik teistele. Mitmesuguste tööliikide võrdsuse ühiskondlikku iseloomu peegeldab ta aga selles vormis, et need materiaalselt erinevad asjad, tööproduktid, on väärtused.

Inimesed ei kõrvuta järelikult oma töö produkte kui väärtusi mitte sellepärast, et need asjad on neile lihtsalt ühesuguse inimtöö asjalised kestad. Vastupidi. Võrrutades vahetuses üksteisega oma mitmesuguseid produkte, võrrutavad inimesed üksteisega oma mitmesuguseid tööliike. Nad ei ole sellest teadlikud, aga nad teevad seda.³ Niisiis, väärtusele ei ole kirjutatud otsa ette, mis ta on. Pigemini muudab väärtus iga tööprodukti ühiskondlikuks hieroglüüfiks. Hiljem püüavad inimesed dešifreerida selle hieroglüüfi tähendust, avastada omaenda ühiskondliku produkti saladust, sest:

³ Märkus 2. trükile. Sellepärast, kui Galiani ütleb, et väärtus on kahe isiku vaheline suhe — „La Ricchezza è una ragione tra due persone”, — siis oleks ta pidanud lisama: asjalise kestaga varjatud suhe (*Galiani*: „Della Moneta”, lk. 221, III kd. *Custodi* kogumikust: „Scrittori Classici Italiani di Economia Politica”. Parte Moderna. Milano 1803).

tarbimisesemete määratlemine väärtustena on inimeste ühiskondlik produkt mitte vähemal määral kui keel. Hiljem tehtud teaduslik, avastus, et tööproduktid, kuivõrd nad on väärtused, on ainult, nende tootmiseks kulutatud inimtöö asjaline väljendus, avab küll uue epohhi inimsoo arenemise ajaloo, aga ei kõrvalda sugugi töö-ühiskondliku iseloomu esemlikku näilisust. Asjaolu, mis käib ainult selle erilise tootmisvormi, kaubatootmise kohta, nimelt see, et üksteisest sõltumatute eratööde spetsiifiline ühiskondlik iseloom seisab nende võrdsuses inimtööna ja omandab tööproduktide väär-[72]tuiseloomu vormi, — see tundub kaubatootmissuhete kammitsas olevaile inimestele enne ja pärast ülalnimetatud avastust niisama üldiselt kehtivana kui tõsiasi, et õhk kui füüsikaline kehavorm jääb püsima, kuigi teadus lahutab õhu ta koostuselementideks.

Produktide vahetajaid huvitab praktikas kõigepealt küsimus, kui palju võõraid produkte nad oma produkti eest saavad, s.o missuguses proportsioonis produkte vahetatakse. Niipea kui need proportsioonid on saavutanud teatava tavapärase stabiilsuse, näivad nad tulenevat tööproduktide loomusest, nii et näiteks üks tonn rauda ja kaks untsi kulda on täpselt niisamuti üheväärsed, kui nael kulda ja nael rauda on üheraskused, – hoolimata oma füüsikaliste ja keemiliste omaduste erinevusest. Tegelikult fikseerub tööproduktide väärtusiseloom alles nende realiseerumisel väärtuse suurustena. Väärtuse suurused muutuvad vahetpidamata, olenematult vahetajate tahtest, ettenägemisest ja tegevusest. Vahetajate silmis omandab nende eneste ühiskondlik liikumine asjade liikumise vormi, mille kontrolli all nad on, selle asemel et seda ise kontrollida. On vaja täielikult väljaarenenud kaubatootmist, et kogemustest enestest saaks võrsuda teaduslik arusaamine sellest, et üksikud eratööd, mis tehakse üksteisest sõltumata, mis aga on üksteisest igakülgselt sõltuvad kui ühiskondliku tööjaotuse loomulikult arenenud lülid, redutseeruvad pidevalt ning proportsionaalselt oma ühiskondlikule mõõdule, ja nimelt sellepärast, et eratöö produktide juhuslikes, alatasa kõikumais vahetussuhteis paneb end vägivaldselt maksma nende produktide tootmiseks ühiskondlikult vajalik tööaeg, mis avaldub reguleeriva looduseadusena, just nagu näiteks raskuseadus, kui maja kellegi pea kohal kokku variseb.⁴ Väärtuse suuruse määratavus tööaja kaudu on seega relatiivsete kaubaväärtuste nähtava liikumise taga peituv saladus. Selle saladuse avastamine kõrvaldab küll illusiooni, nagu oleks tööproduktide väärtuse suurus määratav puhtjuhuslikult, aga ta ei kõrvalda väärtuse suuruse asjalist vormi.

Mõtlemine inimelu vormide üle, järelkult ka nende vormide teaduslik analüüs, läheb üldse tegelikule arenemiskäigule vastassuunalist teed. Ta algab *post festum* [tagantjärele], s.o lähtub arenemisprotsessi valmis tulemustest. Vormid, mis tembeldavad tööprodukte kaupadeks ja mis sellepärast on kaubaringluse eelduseks, on jõudnud omandada ühiskondliku elu loomulike vormide püsivuse, enne kui inimesed katsuvad endile aru anda – mitte [73] nende vormide ajaloolisest iseloomust, sest need vormid tunduvad neile juba muutumatutena, vaid nende vormide sisust. Nii on alles kaubahindade analüüs viinud väärtuse suuruse määramiseni ja alles kaupade üldine rahaline väljendus on lubanud fikseerida kaupade väärtusiseloomu. Aga just see kaupade maailma lõplik vorm — rahavorm — varjab asjade taga eratööde ühiskondlikku iseloomu ja järelkult ka eratöölise ühiskondlikke suhteid, selle asemel et neid suhteid nähtavale tuua. Kui ma ütlen, et kuub, saabas jne. suhtuvad lõuendisse kui abstraktse inimtöö üldisse kehastusse, siis selle väljenduse absurdus on silmatorkav. Kui aga kuue, saapa jne. tootjad asetavad neid kaupu suhtesse lõuendiga või — mis põrmugi ei muuda asja — kulla ja hõbedaga kui üldise ekvivalendiga, siis nende era-

⁴ „Mida peab arvama seadusest, mis suudab end maksma panna ainult perioodiliste revolutsioonide kaudu? See on nimelt looduseadus, mis põhineb asjaosaliste ebateadlikkusel” (*Friedrich Engels: „Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie”, väljaandes „Deutsch-Französische Jahrbücher”, herausgegeben von Arnold Ruge und Karl Marx. Paris 1844).* [Vrd. F. Engels: „Oerki kritiki politi^eskoj \konomii“. So^l. K. Marksa i F. Ingelsa, t. II, str. 309.]

tööde suhe ühiskondliku kogutööga esineb neile just nimelt selles absurdses vormis.

Seda laadi vormid moodustavadki kodanliku majandusteaduse kategooriad. Need on ühiskondlikult kehtivad, niisiis objektiivsed mõtlemisvormid [*Gedankenformen*] nende tootmissuhete kohta, mis valitsevad selle ajalooliselt määratletud ühiskondliku tootmisviisi, kaubatootmise puhul. Seepärast kogu kaupade maailma müstilisus, kogu imelisuus ja tontlikkus, mis mähivad udusse kaubatootmise alusel toodetud tööproduktid, — see kõik kaob otsekohe, niipea kui me läheme üle teistele tootmisvormidele.

Et poliitiline ökonomia armastab Robinsoni lugusid⁵, siis ilmugu kõigepealt oma saarel asuv Robinson. Kuigi ta on loomult vähenõudlik, peab ta ikkagi rahuldama mitmelaadseid vajadusi ja sellepärast teostama mitmet liiki kasulikke töid: tegema tööriistu, valmistama mööblit, taltsutama laamat, kalastama, küttima jne. Palvetamisest ja muust sellisest me siin ei räägi, sest meie Robinson tunneb sellest mõnu ja peab seda laadi tegevust puhkuseks. Hoolimata oma tootlike funktsioonide mitmekesisusest ta teab, et nad on ainult ühe ja sellesama Robinsoni tegevuse eri vormid, järelikult ainult inimtöö eri liigid. Häda ise sunnib teda täpselt jaotama oma aega oma mitmesuguste funktsioonide vahel. Kas üks või teine funktsioon võtab Robinsoni kogutegevuses rohkem või vähem ruumi, see oleneb sellest, kas vajaliku kasuefekti saavutamiseks tuleb ületada rohkem või vähem raskusi. Seda õpetavad talle kogemused, ja meie Robinson, päästnud laevahukust kella, pearaa-**[74]**matu, tindi ja sule, hakkab ehtsa inglasena otsekohe pidama arvet iseenda üle. Tema inventari- raamatus on loeteldud kõik tarbimisesemed, mis tal on, mitmesugused toimingud, mis on vajalikud nende esemete tootmiseks, ja lõpuks tööaeg, mis tal keskmiselt kulub, et valmistada teatud hulk neid mitmesuguseid produkte. Kõik vahekorrad Robinsoni ja tema omaloodud rikkust moodustavate asjade vahel on siin nii lihtsad ja läbipaistvad, et isegi härra M. Wirth peaks suutma neid mõista erilise vaimupingutusega. Ja ometi sisaldavad nad kõik olulised väärtuse määrangud.

Asugem nüüd helgelt Robinsoni saarelt süngesse Euroopa keskaega. Sõltumatu mehe asemel me leiame siit ainult sõltuvaid inimesi — pärisorje ja mõisnikke, vasalle ja lääni-isandaid, ilmlikke ja pappe. Isiklik sõltuvus iseloomustab siin materiaalse tootmise ühiskondlikke suhteid niisama suurel määral kui teisigi sellele alusele rajanevaid elusfääre. Aga just sellepärast, et isikliku sõltuvuse suhted moodustavad antud ühiskonna aluse, ei tarvitse üksikud tööd ja produktid omandada oma reaalsusest erinevat fantastilist vormi. Nad astuvad ühiskondliku elu ringvoolu naturaalteenuste ja naturaalkohustuste näol. Töö vahetuks ühiskondlikuks vormiks on siin ta naturaalvorm, ta erilisuus, mitte aga ta üldsus, nagu kaubatootmisele rajanevas ühiskonnas. Teoorjuslikku tööd mõeldakse ajaga täpselt samuti, nagu kaupu tootvat tööd, kuid iga pärisori teab, et ta kulutab oma isanda teenistuses teatud hulga oma isiklikku tööjõudu. Papile makstav kümnis on selgem kui papilt saadav õnnistus. Niisiis, kuidas me ka otsustame karaktermaskide üle, milledes keskaja inimesed üksteise suhtes esinevad, — isikute ühiskondlikud suhted nende töös avalduvad siin igal juhul nende eneste isiklike suhetena ega ole peidetud asjade, tööproduktide ühiskondlike suhete varju.

Ühise, s.o otseselt ühiskondlikuks muudetud töö uurimiseks ei tarvitse meil tagasi minna selle töö ürgvormini, mida me kohtame kõigi kultuurrahvaste ajaloo künnisel.⁶ Lähemaks näiteks on

⁵ Märkus 2. trükite. Ricardolgi ei puudu oma Robinsoni lugu. „Ürg-kalurit ja ürgkütti paneb ta otsekohe ehtsate kaubamanikena vahetama kala ja jahisaaki proportsionaalselt tööajaga, mis neis vahetusväärtustes on asjastatud. Seejuures satub ta anakronismi, sest tema ürgkalur ja ürgkütt kasutavad oma tööriistade hindamiseks 1817. aastal Londoni börsil kasutusel olnud arvestustabeleid. „Härra Oweni parallelogrammid” näivad olevat ainus ühiskonnavorm, mida ta tundis peale kodanliku ühiskonnavormi” (*Karl Marx: „Zur Kritik der Politischen Oekonomie”*. Berlin 1859, lk. 38, 39). [Vrd. *K. Marks: „K kritike politi^eskoj \konomii”*. So^ . K. Marksa i F. [ngelxsa, t. XII, ^ . I str. 47.]

⁶ Märkus 2. trükile. „Uuemal ajal on levinud naeruväärne eelarvamus, nagu oleks ürgkogukondliku omandi vorm spet-

patriarhaalne tööndus külas, kus üks talupere toodab oma tarbeks vilja, kariloomi, lõnga, lõuendit, rõivaid jne. Need mitmesugused asjad on perele ta perekondliku töö mitmesugusteks produktideks, [75] kuid nad ei ole üksteise suhtes kaubad. Mitmesugused tööd, mis neid produkte toodavad: põllundus, karjakasvatuse, ketramine, kudumine, rätsepatöö jne., on oma naturaalsel vormil ühiskondlikud funktsioonid, sest nad on perekonna funktsioonid, ja perekonnal on nagu kaubatootmiselgi oma loomulikult kujunenud tööjaotus. Soo ja vanuse erinevused, samuti ka koos aastaaegade vahelduvad looduslikud töötingimused reguleerivad töö jaotamist perekonnaliikmete vahel ja iga üksiku perekonnaliikme tööaega. Kuid ajakestusega mõõdetav individuaalsete tööjõudude kulutus esineb siin algusest peale tööde enese ühiskondliku iseloomustusega, sest individuaalsed tööjõud funktsioneerivad algusest peale ainult perekonna ühise tööjõu organitena.

Kujutleme nüüd lõpuks, vahelduse mõttes, vabade inimeste liitu, kes töötavad ühiste tootmisvahenditega ja kulutavad plaanikindlalt oma individuaalseid tööjõude kui üht ühiskondlikku tööjõudu. Siin korduvad kõik Robinsoni töö määrangud, kuid mitte individuaalses, vaid ühiskondlikus ulatuses. Kõik Robinsoni produktid olid eranditult tema enese isiklik produkt ja seepärast otseselt tarbimisesemad temale enesele. Vabade inimeste liidu koguprodukt kujutab enesest ühiskondlikku produkti. Osa sellest produktist läheb uuesti tootmisvahenditeks. See osa jääb ühiskondlikuks. Teine osa aga tarbitakse liidu liikmete poolt elatusvahenditena. See teine osa tuleb seepärast nende vahel ära jaotada. Selle jaotuse viis muutub vastavalt ühiskondliku tootmisorganismi enese erilaadile ja tootjate vastavale ajaloolisele arenemisastmele. Ainult paralleeli tõmbamiseks kaubatootmisega me eeldame, et iga tootja tööaeg määrab ta osasaamise elatusvahenditest. Tööaeg etendaks seega kahesugust osa. Tööaja ühiskondlik-plaanipärane jaotus määrab kindlaks õige proportsiooni mitmesuguste tööfunktsioonide ja mitmesuguste vajaduste vahel. Teiselt poolt on tööaeg ühtlasi mõõdukas, millega mõõdetakse tootjate individuaalset osavõttu kogutööst ja järelikult ka nende osasaamist koguprodukti individuaalselt tarbitavast osast. Ühiskondlikud suhted inimeste ja nende tööde ning tööproduktide vahel jäävad siin läbipaistvalt lihtsaks nii tootmises kui ka jaotuses.

Kaubatootjate ühiskonnale, kellele iseloomulik ühiskondlik tootmissuhe seisab selles, et nad suhtuvad oma produktidesse kui kaupadesse, s.o kui väärtustesse, ja selles asjalises vormis kõrvutavad oma üksikuid eratöid kui ühesugust inime tööd, – sellele ühiskonnale on kõige sobivamaks usundivormiks ristiusk oma abstraktse inimese kultusega, ja eriti ristiusu kodanlikud teisendid, nagu protestantism, deism jne. Vana-Aasia, antiikaja jne. tootmisviisides etendab produkti muutumine kaubaks ja järelikult inimeste kui kaubatootjate olemine teisejärgulist osa; see osa saab aga seda kaalukamaks, mida kaugemale läheb kogukondliku elulaadi langus. Kaubandusrahvad sõna otseses mõttes eksisteerivad [76] antiikmaailmas ainult kui Epikurose jumalad maailmadevahelistel aladel või kui juudid Poola ühiskonna poorides. Need vanad ühiskondlikud tootmisorganismid on võrratult lihtsamad ja selgemad kui kodanlik tootmisorganism, kuid nad põhinevad kas individuaal-inimese ebaküpsusel, kes ei ole veel katkestanud loomuliku sugukondliku ühtekuuluvuse nabanööri, mis seob teda teiste inimestega, või nad põhinevad otsestel võimu ja alluvuse suhetel. Nad on tingitud töö tootlike jõudude madalast arenemisastmest ja sellele vastavaist piiratud suhetest inimeste vahel nende materiaalses elutootmisprotsessis, niisiis inimeste piiratud suhetest üksteisega ja loodusega. See tegelik piiratus

siifiliselt slaavi, koguni ainult vene vorm. See on aga ürgvorm, mida me võime leida roomlastel, germaanlastel, keldidel; hindudel on sellest ikka veel olemas terve rida mitmesuguseid teisendeid, kuigi osalt lagunenu kujul. Aasia ja eriti india kogukondlike omandivormide hoolikam uurimine näitaks, kuidas ürgkogukondliku omandi eri vormidest tekivad selle omandi mitmesugused lagunemismvormid. Nii saab näiteks tuletada rooma ja germaani eraomandi mitmesuguseid originaaltüüpe india kogukondliku omandi mitmesugustest vormidest” (*Karl Marx: „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“*. Berlin 1859, lk. 10). [Vrd. *K. Marks: „K kritike politiki^eskoj \konomii“*. So^A. K. Marksa i F. |ngelksa, t. XII, ^A. I str. 19–20.]

peegeldub ideaalselt vanades looduse ja rahvausundites. Reaalse maailma usuline peegeldus võib üldse kaduda alles siis, kui inimeste tegeliku igapäevase elu suhted kujunevad neil selgeteks mõistlikeks suheteks üksteisega ja loodusega. Ühiskondliku elu protsessi, s.o materiaalse tootmisprotsessi vorm vabaneb oma müstilisest uduloorist alles siis, kui ta hakkab alluma inimeste teadlikule plaanipärasele kontrollile kui inimeste vaba ühiskondliku liidu produkt. Selleks aga on vaja teatavat ühiskonna materiaalsel alust ehk rida teatavaid materiaalseid olemasolutingimusi, mis omakorda on pika ja piinarikka arenemisprotsessi loomulikult kujunenud produkt.

Poliitiline ökonomia on küll analüüsinud, kuigi mitte küllaldaselt⁷, väärtust ja väärtuse suurt, ning avastanud neisse [77] vormidesse peidetud sisu. Ta ei ole aga kunagi esitanud isegi küsimust, mispärast see sisu omandab sellise vormi, s.o mispärast töö väljendub tööprodukti väärtuses, töö mõõt aga väljendub töö kestuse kaudu tööprodukti väärtuse suuruses⁸? Vormelid, milledele on otsa ette kirjutatud, et nad kuuluvad niisugusesse ühiskonnaformatsiooni, kus tootmisprotsess valitseb inimesi ja inimene veel ei valitse tootmisprotsessi, — neid vormeleid peab poliitilise ökonomia kodanlik teadvus niisama endastmõistetavaks looduslikuks paratamatuseks kui tootlikku tööd

⁷ Selle teose kolmandas ja neljandas raamatus näeme, kui puudulik on Ricardo väärtuse suuruse analüüs, mis ometi on kõige parem. Mis aga puutub väärtusse üldse, siis klassikaline poliitiline ökonomia ei eralda kuskil selgesti ega täiesti teadlikult tööd, mis väljendub väärtuses, sellestasemast tööst, kui võrd ta väljendub tööprodukti tarbimisväärtuses. Tegelikult ta muidugi teeb seda vahet, sest esimesel juhul ta vaatleb tööd kvantitatiivsest küljest, teisel juhul aga kvalitatiivsest küljest. Aga talle ei tule mõttesegi, et tööde puhtkvantitatiivne erinevus eeldab nende kvalitatiivset ühtsust ehk võrdsust, järelikult nende taandamist abstraktsele inimtööle. Ricardo tunnistab näiteks, et ta on päri Destutt de Tracy järgmiste sõnadega: „Kuna on kindel, et meie füüsilised ja vaimsed võimed on meie ainus algrikkus, siis nende võimete kasutamine, igasugune töö, on meie algne vara, ja ainult selle kasutamise teel luuakse kõik asjad, mida me nimetame rikkuseks... Kindel on samuti, et kõik need asjad ainult esindavad tööd, mis on nad loonud; kui neil aga on väärtus või koguni kaks erinevat väärtust, siis võib see väärtus tuleneda ainult neid sünnitanud töö väärtusest“ (*Ricardo*: „The Principles of Polit. Econ.“, 3. trükk, London 1821, lk. 334); [*Vrd. D. Rikardo*: „*Nä^ala poliit^eskoj v^konomii i t.d.*“ *Soc^k^giz*, 1935 g., str. 178.] Märgime vaid seda, et Ricardo omistab Destuttile omaenda sügavamast arusaamist sellest küsimusest. Ühelt poolt ütleb Destutt küll, et kõik asjad, mis moodustavad rikkuse, „esindavad tööd, mis on nad loonud“, teiselt poolt aga ta ütleb, et nende „kaks erinevat väärtust“ (tarbimisväärtus ja vahetusväärtus) tulevad „töö väärtusest“. Sellega ta satub vulgaarmajandusteaduse labasuste valda, kus eeldatakse ühe kauba (antud juhul töö) väärtust, et siis määrata selle abil teistegi kaupade väärtus. Ricardo loeb seda nii, et tarbimisväärtuses kui ka vahetusväärtuses väljendub töö (mitte töö väärtus). Ricardo ise aga teeb nii vähe vahet kaheksuguselt väljendatud töö kaheksuguse iseloomu vahel, et kogu peatükis „Value and Riches, their Distinctive Properties“ [„Väärtus ja rikkus, nende iseloomustavad omadused“] on ta sunnitud vaeva nägema J. B. Say taolise isanda labasustega. Sellepärast ta lõpuks imestabki, et Destutt on küll temaga ühel nõul selle suhtes, et töö on väärtuse allikas, kuid teiselt poolt on siiski üksmeelne Sayga väärtuse mõiste küsimuses.

⁸ Klassikalise poliitilise ökonomia üks põhilisi puudusi on selles, et tal pole kunagi korda läinud leida kauba analüüsist ja eriti kaubaväärtuse analüüsist seda väärtusvormi, mis teeb väärtusest just nimelt vahetusväärtuse. Just oma parimate esindajate isikus nagu A. Smith ja Ricardo, käsitleb ta väärtusvormi kui midagi kauba loomuse suhtes täiesti ükskõikset või koguni välist. Põhjus ei ole mitte ainult selles, et väärtuse suuruse analüüs neelab kogu ta tähelepanu. Põhjus peitub sügavamal. Tööprodukti väärtusvorm on kodanliku tootmisviisi abstraktseim ja ühtlasi kõige üldisem vorm, mis iseloomustabki kodanlikku tootmisviisi kui ühiskondliku tootmise eriliiki, ja iseloomustab teda seega ka ajalooliselt. Sellepärast, kui kodanlikus tootmisviisis nähakse ekslikult ühiskondliku tootmise igavest looduslikku vormi, siis jäetakse paratamatult kahe silma vahele ka need spetsiifilised omadused, mis on väärtusvormil, järelikult kaubavormil ja edasiarendatult, rahavormil, kapitalivormil jne. Majandusteadlastel, kes on täiesti ühel nõul selles, et väärtuse suurt mõõdetakse tööajaga, on sellepärast kõige kirjumaid ja vasturääkivamaid kujutlusi rahast, s.o üldisest ekvivalendist valmis kujul. See tuleb selgesti esile näiteks panganduse uurimisel, kus enam ei jätku tavalistest üldtuntud raha definitsioonidest. Selle vastukaaluks tekkis restaureeritud merkantiilsüsteem (Ganilh jne.), mis näeb väärtuses ainult ühiskondlikku vormi või pigemini selle vormi substantsitult vastuhelki. — Edaspidiseks teadmiseks olgu märgitud, et ma mõistan klassikalise poliitilise ökonomia all seda majandusteadust, mis alates W. Pettyst uurib kodanlike tootmisuuhete sisemist seost. Selle vastandina vulgaarmajandusteadus tammub ainult näilise seose ringis ja mälub ikka uuesti läbi teadusliku poliitilise ökonomia poolt ammu läbitöötatud materjali, et kodanlastele vastuvõetavalt tõlgitada nii-ütelda kõige jämedamakoelisi nähtusi, kohandades neid kodanlaste koduseks tarvituseks. Muidu aga piirdub ta sellega, et süstematiseerib pedantselt ja kuulutab igavesteks tõdedeks neid labaseid ja endaga rahulolevaid kujutlusi, mis kodanlikel tootmistegelastel on omaenda maailmast kui kõige paremast maailmast.

ennast. Sellepärast kohtleb ta ühiskondliku tootmisorganismi eelkoodanlikke vorme umbes nii, nagu kirikuisad kohtlevad eelkristlikke religioone.⁹ [78]

Kui suurel määral üks osa majandusteadlasi laseb end petta kaupade maailmale omasest fetišismist ehk töö ühiskondlike määrangute esemlikust näilisusest, seda näitab muuseas igav ja mõttetu vaidlus looduse osa üle vahetusväärtuse loomises. Kuna vahetusväärtus on ainult teatav ühiskondlik viis, kuidas väljendada asja tootmiseks kulutatud tööd, siis ei saa ta sisaldada rohkem loodusainet kui näiteks vekslkurss.

Kuna kaubavorm on kodanliku tootmise kõige üldisem ja kõige arenematum vorm, mistõttu ta tekib õige vara, kuigi ta varemil ajajärkudel ei ole nii domineeriv, järelikult mitte nii iseloomulik kui praegu, siis näib, et ta fetišistlikust iseloomust on veel võrdlemisi kerge üle saada. Konkreetsemais vormides kaob isegi see näiline lihtsus. Kust tulevad monetaarsüsteemi illusioonid? Sellest, et monetaarsüsteem ei näinud, et kuld ja hõbe väljendavad rahana teatavat ühiskondlikku tootmissuhet, kuid väljendavad seda looduslike asjade vormis, millel on kummalised ühiskondlikud omadused. Ja kaasaegne poliitiline ökonomia, mis vaatab monetaarsüsteemile nii üleolevalt muiates, — kas tema fetišism ei ole lausa käegakatsutav, niipea kui ta hakkab käsitlema kapitali? Ammuks see oli, kui kadus füsiokraatlik illusioon, et maarent kasvab maast, mitte aga ühiskonnast? [79]

Et aga mitte ette rutata, piirdugem siin veel ühe näitega, mis käib kaubavormi enese kohta. Kui kaubad saaksid rääkida, siis ütleksid nad: võib ju olla, et meie tarbimisväärtus huvitab inimesi. Meile kui asjadele ei lähe see korda. Meie väärtus on aga see, mis meile kui asjadele omane on. Seda tõendab meie eneste ringlemine kaubaesemetena. Meie suhtume üksteisesse ainult vahetusväärtustena. Kuulakem nüüd, mida see kauba hing ütleb majandusteadlase suu kaudu: „Väärtus (vahetusväärtus) on asjade omadus, rikkus (tarbimisväärtus) on inimese omadus. Väärtus eeldab ses mõttes tingimata vahetust, kuna rikkus seda ei eelda.”¹⁰ „Rikkus (tarbimisväärtus) on inimese atri-

⁹ „Majandusteadlastel on kummaline arutlusviis. Neile on olemas ainult kaht liiki institutsioone: kunstlikke ja loomulikke. Feodalismi institutsioonid on kunstlikud, kodanluse omad on loomulikud. Majandusteadlased sarnanevad ses suhtes usuteadlastega, kel on samuti kaht liiki religioone. Iga religioon, mis ei ole nende oma, on inimeste leiutus, kuid nende oma religioon on jumala ilmutus. Niisiis oli kunagi olemas ajalugu, kuid nüüd seda enam ei ole” (*Karl Marx: „Miserè de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon”, 1847. lk. 113*). [Vrd. *K. Marks: „Ni]eta filosofii“*. So[^]. K. Marksa i F. |ngelxsa, t. V, str. 373.] Lausa koomiline on näiteks härra Bastiat, kes kujutleb, et vanad kreeklased ja roomlased elasid ainult röövimisest. Kui aga röövimisest elatakse paljude sajandite vältel, siis peab ju alati olema, mida röövida, s.o röövimise objekti peab vahetpidamata taastootma. Sellepärast on silmanähtav, et ka kreeklastel ja roomlastel oli mingi tootmisprotsess, niisiis mingi majandus, mis täpselt samuti moodustas nende maailma materiaalse baasi, nagu kodanlik majandus on praeguse maailma baasiks. Või arvab Bastiat vahest, et orjatöö põhinev tootmisviis põhineb röövsüsteemil? Sel juhul asub ta ohtlikule pinnale. Kui Aristotelese taoline mõtlemise hiiglane eksis orjatöö hinnangus, miks peaks siis Bastiat' taoline kääbus-majandusteadlane olema õigel teel palgatöö hinnangu suhtes? — Kasutan juhust, et lühidalt vastata ühele väitele, mis avaldati ühes saksa-ameerika ajalehes minu raamatu „Zur Kritik der Politischen Oekonomie”, 1859 [„Poliitilise ökonomia kriitikast”] ilmumise puhul. Ajalehe arvates minu seisukoht, et teatav tootmisviis ja sellele vastavad tootmissuhted, lühidalt „ühiskonna majanduslik struktuur, on reaalseks baasiks, millel kerkib juriidiline ja poliitiline pealisehitus ja millele vastavad kindlad ühiskondliku teadvuse vormid”, et „materiaalse elu tootmisviis tingib sotsiaalse, poliitilise ja vaimse elu protsessi üldse”, — see kõik olevat ajalehe arvates küll õige praeguse maailma suhtes, kus valitsevad materiaalsed huvid, mitte aga keskaja suhtes, kus valitses katolitsism, ega Ateena või Rooma suhtes, kus valitses poliitika. Kõigepealt on hämmastav, kuidas keegi võis oletada, et need keskaja ja antiikmaailma kohta käivad üldtuntud fraasid oleksid olnud ühelegi inimesele teadmata. Igatahes on selge, et keskaeg ei võinud elada katolitsismist ega antiikmaailm poliitikast. Vastupidi: see viis, kuidas neil ajajärkudel elatusvahendeid hangiti, seletabki meile, miks ühel juhul peasa etendas poliitika ja teisel juhul katolitsism. Pealegi ei ole vaja kuigi põhjalikult tunda näiteks Rooma vabariigi ajalugu, et teada, et maaomandi ajalugu moodustab tema varjatud sisu. Teiselt poolt on juba Don Quijote pidanud lunastama oma eksimuse, kui ta kujutles, et rändrüütlid on võrdselt sobivad kõigisse ühiskonna majandusvormidesse.

¹⁰ „Observations on certain verbal disputes in Political Economy, particularly relating to Value, and to Demand and Supply“. London 1821, lk. 16.

buut, väärtus on kaupade atribuut. Inimene või ühiskond on rikkad; pärl või teemant on väärtuslikud ... Pärlil või teemandil on väärtust pärlina või teemandina.”¹¹ Ükski keemik ei ole seni veel avastanud pärlis ega teemandis vahetusväärtust. Kuid selle keemilise substantsi avastajad majandusteadlased, kes tahavad olla eriti sügavalt kriitilised mõtlejad, leiavad, et asjade tarbimisväärtus ei olene nende asjalistest omadustest, kuna väärtus seevastu on neile omane kui asjadele. Seda veendumust süvendab neis kummaline asjaolu, et asjade tarbimisväärtus realiseerub inimesele ilma vahetuseta s.o otseses vahekorras asja ja inimese vahel, kuna vastupidi asjade väärtus realiseerub ainult vahetuses, s.o teatud ühiskondlikus protsessis. Kes küll ei tuletaks siin meelde tublit Dogberryt, kes õpetab öövahile Seacoalile, et „ilus välimus on asjaolude and, aga lugemise ja kirjutamise oskus on loodusest”¹². [80]

¹¹ S. Bailey: „A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value”, lk. 165.

¹² „Observations’i“ autor ja S. Bailey panevad Ricardole süüks, et ta ei olevat näinud vahetusväärtuse relatiivset iseloomu ja olevat muutnud vahetusväärtuse millekski absoluutseks. Tegelikult oli vastupidi. Näilise relatiivsuse, mis on omane asjadele, näiteks teemandile ja pärlidele kui vahetusväärtustele, taandas Ricardo selles näilisuses peituvale tõelisele vahekorrale, nende asjade kui inimtöö lihtsate väljenduste relatiivsusele. Kui rikardolased vastasid Baileyle küll toorelt, kuid mitte veenvalt, siis ainult sellepärast, et nad ei leidnud Ricardol enesel mingit selgitust selle sisemise seose kohta, mis on olemas väärtuse ja väärtusvormi ehk vahetusväärtuse vahel.